Počátky teroru

Nasazení německých policejních složek při okupaci československého pohraničí

Autoři výstavy: Jan Vajskebr, Petr Kaňák, Pavla Plachá, Jan Zumr
Grafický design: Jaroslav Ježek, Pavla Peroutková
Produkce: Jan Vondryska
Jazyková korektura: Anna Macourková
Výroba: ViaGaudium, s.r.o.
Zdroje fotografií: Archiv bezpečnostních složek (ABS), Archiv Jaroslava Čvančary, Archiv města Ústí nad Labem, Bundesarchiv Berlin (BArch), Hlavní státní archiv Bavorska v Mnichově (BHSTAM), Národní archiv (NA), Památník Terezín, soukromé archivy

ústav pro studium totalitních režimů

archiv bezpečnostních složek

Počátky teroru

Denním chlebem německých policejních sil na východní frontě se staly masové popravy (ABS)

Nasazení německých policejních složek při rozbití Československa v roce 1938 a 1939 představovalo prolog k operacím v období druhé světové války. Nejbrutálnější podobu nabyly tyto akce v Polsku, na Balkáně a zejména na okupovaných územích tehdejšího Sovětského svazu. Hlavní náplní operačních skupin a oddílů, praporů ochranné policie nebo jednotek SS se stalo masové vyvražďování Židů a Romů, včetně žen, dětí a starých lidí. Další oběti představovala vrstva inteligence, odbojáři a v partyzánských oblastech civilní obyvatelstvo. Policejní složky rovněž připravovaly deportace osob na otrocké práce do Německa a drancování okupovaných území. Na těchto zločinech se značnou měrou podíleli příslušníci SS a policie, kteří získali první zahraniční zkušenosti právě v operacích proti Československu.

Oběti německých policejních složek za druhé světové války se počítají na miliony (ABS)

Německé policejní složky se podílely na drancování okupovaných oblastí a ožebračování místního obyvatelstva (ABS)

Policejní aparát nacistického Německa do roku 1939

Organizace SS (Schutzstaffeln) vyšla vítězně ze střetnutí s konkurenční SA a stala se mocnou organizací zasahující do mnoha zájmových oblastí v nacistickém Německu a na okupovaných územích (BArch)

Rozsáhlé nasazení policejních složek doprovázelo německou armádu takřka při každé její operaci. Policejní aparát Německé říše vznikl sloučením a centralizací stávajících i nově vytvořených policejních a zpravodajských složek a jejich převedením pod SS. V jeho čele stál říšský vůdce SS Heinrich Himmler, kterému se do roku 1936 podařilo policejní aparát zcela ovládnout a do značné míry ho emancipovat od státní správy i nacistické strany. Základní pilíře potlačovacího aparátu tvořila bezpečnostní policie (Gestapo a kriminální policie), bezpečnostní služba (SD), pořádková policie a jednotky SS-Totenkopf.

Bezpečnostní složky se snažily za stálého střetu s dalšími institucemi vést vlastní politiku. Jestliže v samotném Německu narážely na celou řadu silných protivníků, na okupovaných územích jejich vliv podstatně vzrůstal. Prvním zahraničním kolbištěm německých bezpečnostních složek se stalo demokratické Československo.

Heinrich Himmler (1900–1945) stál v čele bezpečnostního aparátu nacistického Německa jako říšský vůdce SS a náčelník německé policie u říšského ministerstva vnitra. Byl z velké části zodpovědný za teror rozpoutaný nacistickým režimem, vč. holokaustu evropských Židů. Bezprostředně po válce spáchal sebevraždu (Werbeschrift, NA)

Německé policejní složky byly nasazeny už při anšlusu Rakouska, avšak vzhledem ke značné nacifikaci země o něm nelze hovořit vysloveně jako o oběti (BArch)

Bezpečnostní policie a bezpečnostní služba říšského vůdce SS

Roku 1933 vzniklo z pruské tajné policie Gestapo, v následujícím roce bylo sloučeno s politickými policiemi v ostatních německých zemích. Od roku 1936 tvořilo společně s kriminální policií bezpečnostní policii. Gestapo představovalo hlavní nástroj teroru proti politickým odpůrcům třetí říše a nechvalně proslulo svojí brutalitou a mučícími praktikami. Po skončení druhé světové války bylo během Norimberského procesu prohlášeno za zločineckou organizaci.

Bezpečnostní služba říšského vůdce SS (Sicherheitsdienst/SD) byla založena už v roce 1931 jako zpravodajská služba ke sledování protivníků nacistické strany. Postupně kontrolovala různé aspekty společenského života v Německu i zahraničí. Společně s bezpečnostní policií byla po vypuknutí druhé světové války sloučena do Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA).

Reinhard Heydrich (1904–1942) byl zakladatelem bezpečnostní služby a posléze dostal na starost i bezpečnostní policii. Po jejich sjednocení do RSHA se stal jeho náčelníkem. V roce 1941 byl jmenován zastupujícím říšským protektorem, ale v následujícím roce podlehl zranění po atentátu provedeném československými parašutisty (Werbeschrift, NA)

Heinz Müller (1900–1945?) započal policejní kariéru už v období Výmarské republiky. Po uchopení moci v Německu nacisty byl postaven do čela Úřadu tajné státní policie a jako vedoucí Gestapa působil až do konce války. Od roku 1945 byl prohlášen za nezvěstného (Werbeschrift, NA)

Úřad tajné státní policie sídlil v ulici Prinz Albrecht Strasse v Berlíně (BArch)

Uniformované policejní složky

Pořádková policie
Uniformovaná policie třetí říše navazovala organizačně i personálně na policii Výmarské republiky. Jejími nejdůležitějšími součástmi byly mocně vyzbrojené a vojensky organizované útvary ochranné policie a služebny obecní policie a četnictva, které plnily pochůzkovou službu ve městech a na venkově. Zasahovala při akcích většího charakteru, při srocení obyvatelstva nebo velkých raziích, dále plnila zpravodajské úkoly a řešila dopravní záležitosti nebo hospodářské delikty (např. černý trh).

SS-Totenkopfverbände
Strážní jednotky koncentračních táborů vznikly v represivních zařízeních vytvořených po převzetí moci stranou NSDAP a později získaly „čestný“ název SS-Totenkopfverbände. Od roku 1938 procházely také částečným vojenským výcvikem. V předvečer chystaného konfliktu s Československem si Hitler tajným rozkazem vyhradil, že je oprávněn nasadit SS-Totenkopfverbände k plnění zvláštních policejních úkolů.

Kurt Daluege (1897–1946) byl náčelníkem Hlavního úřadu pořádkové policie. Těšil se mimořádné důvěře Adolfa Hitlera. Po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha nastoupil na jeho místo. V roce 1943 byl ze zdravotních důvodů penzionován a po válce v Československu popraven za zločiny spáchané zejména během heydrichiády (Werbeschrift, NA)

Theodor Eicke (1892–1943) stál v čele inspekce koncentračních táborů a byl organizátorem jednotek SS-Totenkopf. Z nich postavil po vypuknutí války divizi SS a bojoval v jejím čele na západní i východní frontě. Její příslušníci se dopustili řady hrůzných válečných zločinů. Eicke padl v roce 1943 u Charkova (BArch)

Pořádková policie představovala početně nejsilnější policejní složku nacistického Německa (Werbeschrift, NA)

Mnichovská dohoda a okupace československého pohraničí

Mnichovská konference představovala vyvrcholení nátlaku německé politiky na demokratické Československo. Bez účasti zástupců československé diplomacie rozhodli představitelé Německa, Itálie, Velké Británie a Francie ve dnech 29.–30. září 1938 o tom, že Československo odstoupí Německu podstatnou část svého pohraničního území. Konference stanovila termíny odstoupení čtyř záborových pásem, o definitivním vytyčení hranice rozhodoval mezinárodní výbor. K obsazení odstoupeného území byl primárně určen wehrmacht, který nasadil šest skupin armád. Ve dnech 1.–7. října 1938 byla obsazena první čtyři okupační pásma a německá armáda poté postupovala až k definitivní hranici. Spolu s nimi operovaly také jednotky SS, pořádkové a bezpečnostní policie, které byly určeny k zabezpečovacím a represivním úkolům.

Německé jednotky vstupují do československého pohraničí za euforie většiny sudetoněmeckého obyvatelstva (NA)

Okupační pásma stanovená mnichovskou dohodou

Operační skupiny bezpečnostní policie a bezpečnostní služby v československém pohraničí

Útvary tajné státní policie, které postupovaly za německou armádou obsazující československé pohraničí, měly za úkol zatknout všechny „nepřátele Říše“. Gestapo bylo rozděleno do dvou operačních skupin, které se skládaly ze sedmi operačních oddílů, jež se dále členily na odloučené jednotky. Dohromady nasadilo Gestapo do akce 863 mužů včetně záloh. Po ukončení vojenské správy o půlnoci na 21. října 1938 byla existence operačních oddílů oficiálně ukončena a na jejich místě byly zřízeny standardní služebny Gestapa. V Říšské župě Sudety vznikla vedoucí úřadovna v Liberci s úřadovnami v Karlových Varech a Opavě, kterým podléhaly venkovní služebny a stanoviště. Nově vzniklé služebny mimo území sudetské župy byly zařazeny pod správu úřadoven v Řezně, Linci a vedoucí úřadovny ve Vídni.

Štáb německých policejních složek při anexi československého pohraničí v drážďanském hotelu Bellevue (NA)

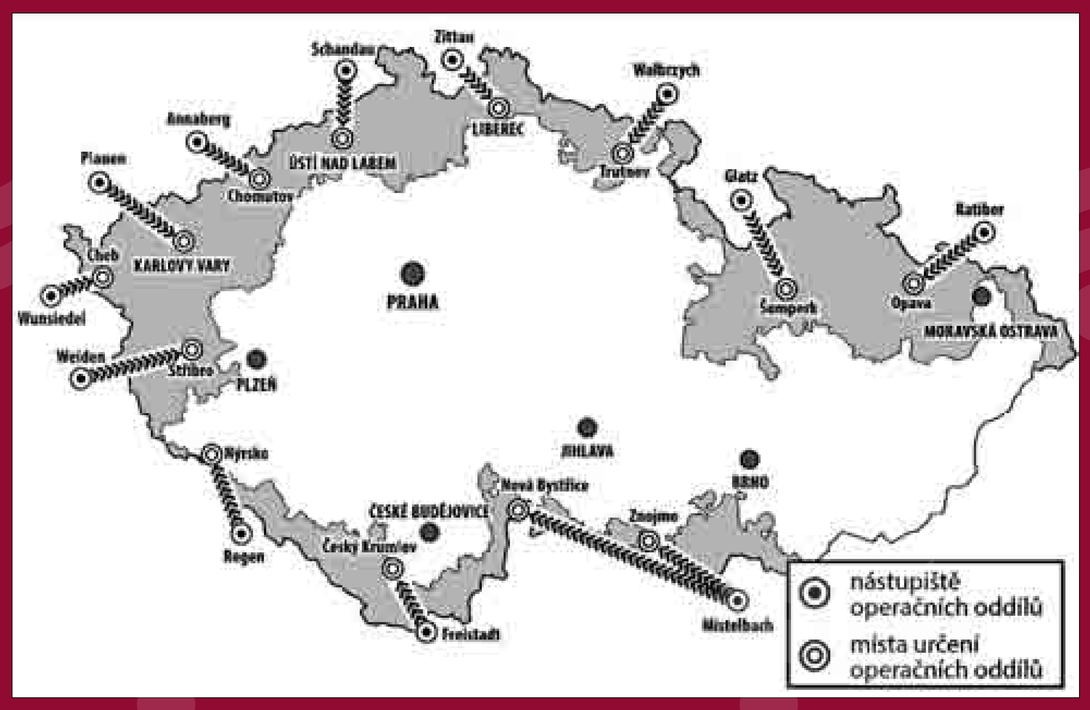

Rozmístění operačních oddílů bezpečnostní policie a SD (PT)

Kariéry vybraných velitelů bezpečnostní policie a SD

Velitelský kádr Sipo a SD tvořili do značné míry mladí akademici, většinou právníci. Vzhledem k jejich zápalu, ideologickému purismu a nezřízenému kariérismu bývají označováni za „generaci neúprosných“.

Dr. Walter Stahlecker (1900–1942)
Velel Gestapu ve Stuttgartu a Vratislavi. Po anšlusu Rakouska zde zastával funkci inspektora bezpečnostní policie a SD. V říjnu 1938 velel operační skupině Vídeň, která obsazovala jihovýchodní cíp Čech a jižní Moravu. O půl roku později vedl operační skupinu Brünn na Moravu a od června 1939 byl velitelem bezpečnostní policie a SD v Praze. Poté působil na stejné pozici v okupovaném Norsku, než byl odvelen na ministerstvo zahraničí. Od června 1941 velel operační skupině A v Pobaltí, která do konce roku zavraždila čtvrt milionu Židů. Zemřel na následky zranění utrpěného při boji s partyzány. (Archiv Jaroslava Čvančary)

Heinz Jost (1904–1964)
Působil jako policejní ředitel ve Wormsu a Gießenu. Později řídil zahraniční zpravodajství SD a mj. připravoval společné nasazení Gestapa a SD při okupaci Československa. V říjnu 1938 velel operační skupině Drážďany, která obsadila většinu českého pohraničí. Po založení RSHA byl jmenován náčelníkem SD pro vnitrozemí. V březnu 1942 nahradil zemřelého Stahleckera v čele operační skupiny A. Poté působil na ministerstvu pro obsazená východní území a koncem války byl s penzí propuštěn z SS. V roce 1948 byl odsouzen na doživotí, ale již o čtyři roky později se dočkal propuštění. (BArch)

Dr. Otto Rasch (1891–1948)
Působil jako vedoucí úřadovny Gestapa ve Frankfurtu n. M. Účastnil se okupace Rakouska a o půl roku později velel operačnímu oddílu Glatz-Ratibor, který obsazoval severní Moravu. V březnu 1939 byl postaven do čela operační skupiny Prag obsazující české vnitrozemí a krátce zastával funkci velitele bezpečnostní policie a SD v Praze. Zúčastnil se okupace Polska a působil jako inspektor bezpečnostní policie a SD v Královci. Po zahájení operace Barbarossa stál v čele operační skupiny C, která pod jeho vedením povraždila, mj. v Babim Jaru, 80 000 Židů. Poté až do konce války pracoval v soukromém sektoru. Měl být postaven před norimberský tribunál, ale kvůli vážné nemoci byl propuštěn a krátce nato zemřel. (BArch)

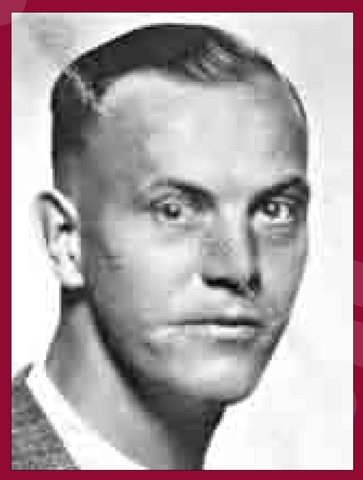

Karl Heinz Stossberg (1908–1945)
Působil jako zástupce vedoucího Gestapa v Halle a Magdeburgu. V říjnu 1938 byl postaven do čela odloučené jednotky v Chebu a stal se prvním vedoucím nově zřízené úřadovny Gestapa v Karlových Varech. V březnu 1939 velel operačnímu oddílu I Budweis a krátce i venkovní službně Gestapa v Plzni. Po okupaci Norska velel bezpečnostní policii a SD ve Stavangeru, odkud byl převelen jako vedoucí Gestapa do Poznaně. V září 1944 se stal velitelem bezpečnostní policie a SD ve Vratislavi. Údajně zahynul 6. května 1945 v boji u Roudnice n. L. (BArch)

Günther Herrmann (1908–2004)
Stal se zástupcem vedoucího Gestapa v Kielu a později převzal vedení Gestapa v Kasselu. Při okupaci českého pohraničí vedl odloučenou jednotku Ratibor na severní Moravu. V březnu 1939 stanul v čele operačního oddílu II Prag a záhy byl jmenován vedoucím řídící úřadovny Gestapa v Brně. Po napadení Sovětského svazu postupně velel zvláštním a operačním oddílům v týlu východní fronty a působil jako velitel bezpečnostní policie a SD na Kavkaze. Poté se stal velitelem operační skupiny E v Chorvatsku. V roce 1973 byl zemským soudem v Düsseldorfu za zločiny spáchané v Sovětském svazu odsouzen na sedm let. (BArch)

Policejní brigáda Querner

Sběrné tábory sloužily k soustřeďování a kontrole osob přicházejících z československého vnitrozemí (NA)

Hlavním úkolem pořádkové policie se stala strážní a hlídková služba, doprovod vězeňských transportů, podpora organizace doplňovacích voleb do říšského sněmu v okupovaném pohraničí nebo ostraha demarkační linie. Pořádková policie vyčlenila pro operace v Československu 38 setnin ochranné policie a další jednotky četnictva, které byly soustředěny do policejní brigády Querner. Později došlo k vytvoření třech policejních úseků, Egerland, Nordböhmen a Nordmähren. Do čela aparátu uniformované policie v Sudetech byl jmenován generál policie Karl Pfeffer-Wildenbruch. Celkem měl k dispozici přes sedm tisíc policistů pod vedením 220 důstojníků. V prosinci 1939 byla provizorní struktura nahrazena strukturou stabilní podle říšského vzoru.

Plukovník policie Rudolf Querner (1893–1945) velel policejním silám v okupovaném pohraničí. Kariérní policista se zúčastnil už anšlusu Rakouska a rovněž velel policii při okupaci Československa. Později zastával vysoké policejní funkce v Berlíně, Hamburku, Vídni a Braunschweigu. Na konci války spáchal sebevraždu (BArch)

Generál policie Karl von Pfeffer-Wildenbruch (1888–1971) se stal prvním velitelem pořádkové policie v okupovaném pohraničí. Nacistou se stal už koncem 20. let a později byl pověřen zformováním policejní divize SS. Účastnil se bojů na západní i východní frontě. Na sklonku války byl pověřen obranou Budapešti a následně se stal zajatcem Rudé armády. Ze zajetí se vrátil v roce 1955 (BArch)

Ochranná policie nasadila při okupaci československého pohraničí i obrněné automobily (NA)

Dislokace služeben pořádkové policie v okupovaném pohraničí (PT)

Nasazení SS--Totenkopfverbände na Ašsku

V bojích s jednotkami Freikorpsu i SS padla nebo byla zajata a odvlečena řada příslušníků československé armády (ABS)

V československém pohraničí probíhaly už od poloviny září 1938 ozbrojené střety a na řadě míst došlo k pokusům o svržení československé státní moci. Významnou úlohu plnil tzv. Sudetoněmecký dobrovolnický sbor (SFK), který byl vytvořen na území Německa a jehož činnost měla charakter teroristické organizace. SFK se podílel také na obsazení Ašského výběžku, který byl po 21. září 1938 odříznut od zbytku československého území tzv. zabezpečovací linií a došlo zde dokonce k vyhlášení „Svobodného státu Aš“. Na žádost velení SFK Hitler nasadil na pomoc dva prapory pluku SS-Totenkopfverbände Oberbayern z Dachau, které se zapojily do bojů s československou armádou a bezpečnostními složkami. Staly se tak prvními německými jednotkami, které vstoupily na československé území. Po podpisu mnichovské dohody se pluk podílel na okupační správě a represivních úkolech v západních a severozápadních Čechách.

Max Simon (1899–1961) velel silám SS operujícím v Ašském výběžku. Během války stál v čele několika divizí a sborů SS na západní i východní frontě a v Itálii. Vojáci se pod jeho velením dopustili mnoha válečných zločinů, za což byl po válce odsouzen britským soudem k trestu smrti. Záhy byl ovšem propuštěn a další pokusy o jeho soudní potrestání skončily bezvýsledně (BArch)

Přehlídka německých jednotek v okupovaném pohraničí (ABS)

Sudetoněmecký Freikorps představoval pátou kolonu nacistického Německa. Jeho příslušníci se dopustili řady vražd a únosů (ABS)

Oběti teroru

Podle odhadů odešlo v měsících před a po Mnichovu z pohraničí do českého vnitrozemí přes 200 tisíc uprchlíků (Archiv města Ústí nad Labem)

Připojení pohraničních oblastí k Německu znamenalo zahájení pronásledování a vyhánění odpůrců nacistického režimu. Mnozí opustili svůj domov sami kvůli strachu z budoucnosti.
Terčem útoků se stali hlavně Židé, Češi a němečtí antifašisté, především sociální demokraté a komunisté. Divoký teror, zabavování majetku a svévolná zatýkání „nepřátel Říše“ fanatickými přívrženci Sudetoněmecké strany a jednotkami Freikorpsu postupně vystřídalo systematické pronásledování německými bezpečnostními složkami. Tisíce zadržených byly internovány ve věznicích okresních a zemských soudů, někteří byli později deportováni do koncentračních táborů. Věznění mělo plnit především zastrašovací funkci. Mnoho „méně nebezpečných“ protivníků bylo do jara 1939 propuštěno a postaveno pod policejní dohled.

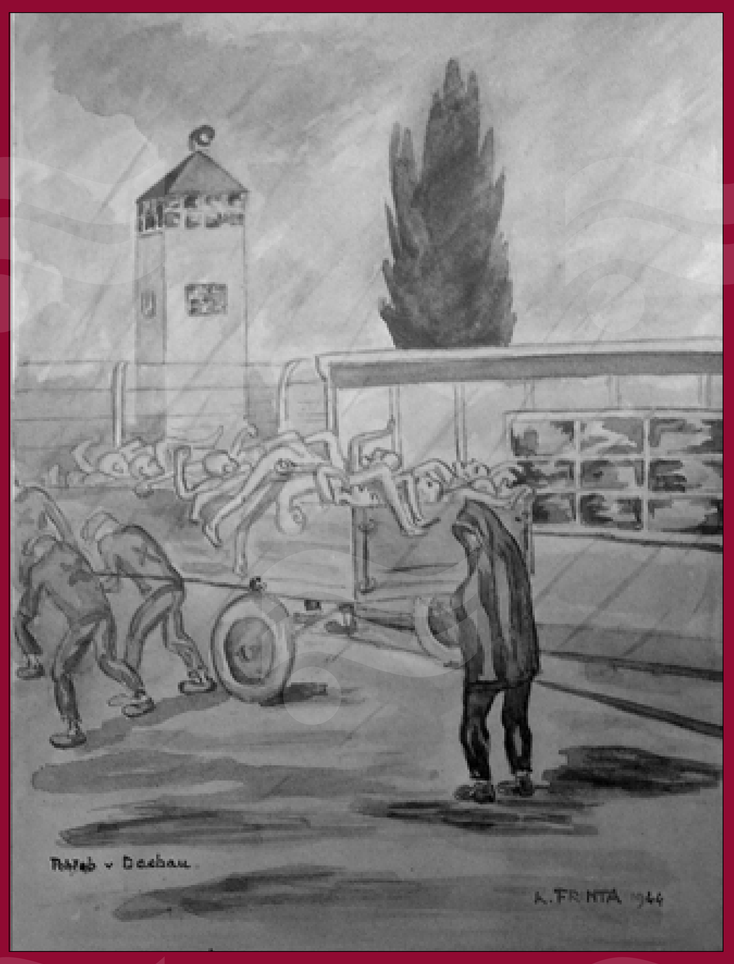

Do prosince 1938 bylo jen do koncentračního tábora Dachau dopraveno kolem 2500 sudetských Němců (Soukromý archiv, autor: Karel Frinta)

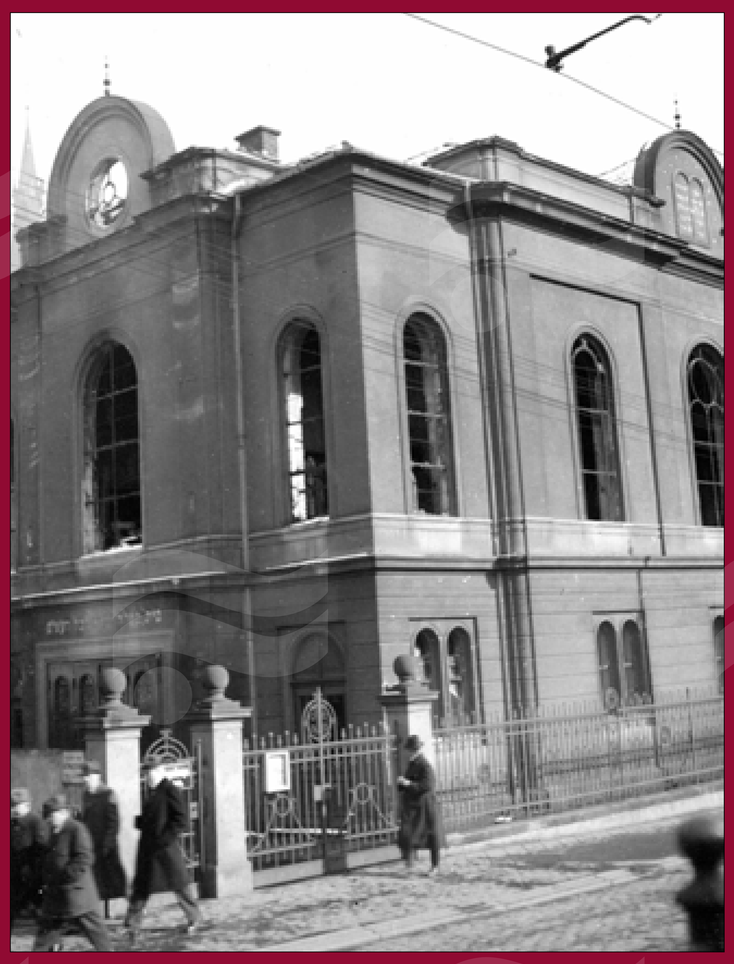

Protižidovské akce, k nimž docházelo v pohraničí pravidelně nejpozději od léta 1938, eskalovaly v listopadu 1938 tzv. křišťálovou nocí, při níž byly ničeny synagogy a židovské modlitebny. Vzápětí zde vstoupily v platnost tzv. Norimberské zákony, jež zbavovaly židovské obyvatelstvo dalekosáhle občanských práv (Archiv města Ústí nad Labem)

Připojení pohraničí měly v očích světové veřejnosti legitimizovat prosincové doplňující volby do říšského sněmu. Předcházela jim mohutná propagandistická kampaň, jíž se osobně zúčastnil i říšský ministr lidové osvěty a propagandy Joseph Goebbels. Drtivá většina sudetoněmeckých voličů se vyslovila pro nacionální socialismus (ABS)

Příběhy pronásledovaných

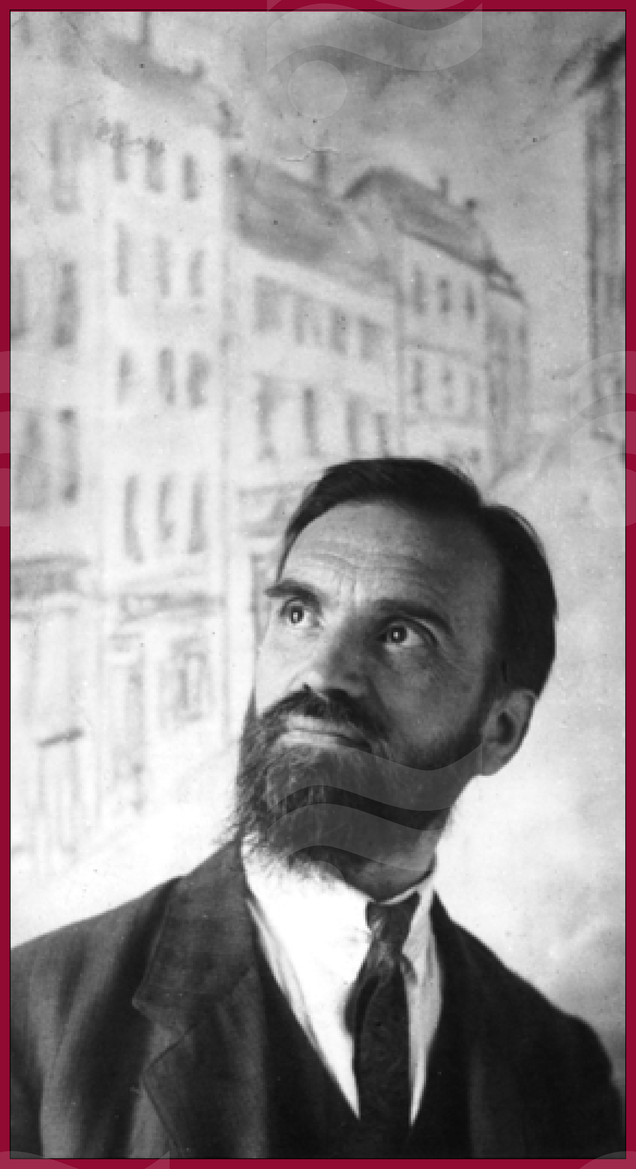

Rudolf Popper (1873–1967)
Narodil se ve Vídni, kde později vystudoval Akademii výtvarných umění. Jako malíř působil v Mnichově, Sarajevu, Lyonu a Paříži. V roce 1926 se usadil v Ústí nad Labem na Střekově, kde si založil vlastní ateliér. Mimo jiné kreslil grafické návrhy plakátů pro sociální demokraty a komunisty. Kvůli této spolupráci a částečnému židovskému původu byl v říjnu 1938 zatčen Gestapem. Většinu jeho obrazů nacisté zničili kyselinou a zakázali mu výtvarnou činnost. Po propuštění v listopadu 1938 byl několikrát přepaden a zbit na ulici. (Archiv města Ústí nad Labem)

Eva Roubíčková (1921–2013)
Pocházela ze židovské rodiny z Žatce. V roce 1938 byla studentkou gymnázia. Kvůli stupňující se šikaně, urážkám i fyzickým útokům na Židy se rodina rozhodla v roce 1938 odejít do Prahy. V roce 1941 byla Eva transportována do ghetta Terezín, kde zůstala vězněna do konce války. Jako jediná z rodiny přežila holokaust. (Památník Terezín)

Otto Flusser (1889–1943)
Pocházel z židovské rodiny z Teplic-Šanova. Vlastnil zde řeznictví. S manželkou Elsou měli pět dětí. Po Mnichovu opustili narychlo byt i obchod a uprchli do Prahy. Otto odjel v roce 1941 prvním transportem do ghetta Terezín. Jeho rodina jej následovala. V roce 1943 byl zavražděn v plynové komoře v Osvětimi. Z celé rodiny přežila válku pouze dcera Alice. (Soukromý archiv Tomáše Krause)

Leopold Pölzl (1879–1944)
Pocházel z Rakouska, v roce 1913 se usadil v Čechách. Ve 20. a 30. letech byl opakovaně starostou Ústí nad Labem za německou sociální demokracii. Zasloužil se mimo jiné o výstavbu komunálních bytů či mostu Edvarda Beneše. Po Mnichovu byl napaden Henleinovci, veřejně dehonestován a několik měsíců držen ve vazbě, kde se neúspěšně pokusil o sebevraždu. Po propuštění se kolem něj vytvořila odbojová skupina. Zemřel v roce 1944 na selhání srdce. (Archiv města Ústí nad Labem)

Maria Günzel (1896–1983)
Narodila se v západočeské Svatavě a vyrůstala v Kraslicích. Od mládí se angažovala v Německé sociálně demokratické straně dělnické v ČSR. Krátce po Mnichovu byla zadržena Gestapem, uvězněna v koncentračním táboře Lichtenburg a později převezena do nově vzniklého Ravensbrücku. Po propuštění v roce 1943 se vrátila do Kraslic. Zapojila se do odboje a v prosinci 1944 byla znovu zatčena. Jen díky konci války unikla trestu smrti. (BHSTAM)

Věra Sládková (1927–2006)
Narodila se v české rodině v Brně. Od roku 1930 žila s rodiči ve Frývaldově (dnešní Jeseník), kde její otec, bývalý legionář, pracoval jako listonoš. V roce 1938 byli vyhnáni z pohraničí a vrátili se do Brna. Své zážitky z doby dospívání za okupace vtělila do knihy Poslední vlak z Frývaldova, která se dočkala televizního zpracování pod názvem Vlak dětství a naděje. (Soukromý archiv Kateřiny Oharkové)